

Flaes & Brünjes³

nader beschouwd

In de vorige afleveringen van deze serie gingen we vooral in op de algemene bouwwijze van nieuwe orgels en de doorontwikkeling. Veel minder bekend is dat de firma Flaes & Brünjes ook minstens één, mogelijk twee huisorgels heeft gebouwd. Daarnaast heeft Pieter Flaes twee jaar voor zijn overlijden twee opmerkelijke eenklaviers kerkorgels geleverd.

Tekst & fotografie: Jan van der Male (tenzij anders vermeld)

Een klein orgel in 1864

Op 12 maart 1864 schrijft Pieter Flaes een brief aan de kerkvoogden van de Grote Kerk in Edam. De firma Flaes & Brünjes restaureert het zeventiende-eeuwse Smit-orgel en over de oplevering meldt Pieter: "De redenen waarom wij onze overkomst op ongeveer dezen tijd bepaald hebben zijn deze. Kort na Paschen moeten wij een klein orgel afleveren." De laatste zin intrigueert, want voor zover we weten is er in 1864 maar één nieuw orgel van Flaes & Brünjes in gebruik genomen. Dat is bovendien een groot instrument (Den Haag, thans Harderwijk). Over welk klein orgel heeft hij het? Betreft dit één van de twee instrumenten die later in de geschiedenis opduiken? Eén daarvan is een huisorgel anno 1906 te Oud-Loosdrecht, het andere orgel vinden we tegenwoordig als koororgel in de R.K. Antonius Abtkerk in Reek.

Het huisorgel in Oud-Loosdrecht

Een opvallende krantenadvertentie in 1906 geeft ons wat informatie over een bijzonder orgel van Flaes & Brünjes. Het gaat om een bescheiden tweeklaviers orgel, volgens de advertentie gemaakt in compagnonschap, dus vervaardigd vóór 1869. De herkomst van het instrument is volledig onbekend. Is het gebouwd als huisorgel, zoals bijvoorbeeld Flaes & Brünjes' concurrenten Knipscheer, Ter Hart enzovoort ook deden, of als kerkorgel? Dat laatste is niet uit te sluiten, hoewel de dispositie van Manuaal II afwijkt

van wat gebruikelijk is bij kerkorgels van Flaes & Brünjes met een standaarddispositie.¹ Bovendien is de deling van registers in bas en discant atypisch voor Flaes & Brünjes. De dispositie luidt:

Manuaal I

Prestant D	8 vt
Holpijp B/D	8 vt
Octaaf B/D	4 vt
Fluit B/D	4 vt

Manuaal II

Salicionaal B/D	8 vt
Viola di Gamba B/D	8 vt
Fluit travers	4 vt

Pedaal

Aangehangen,
vermoedelijk aan Manuaal I

Het instrument wordt omschreven als een "mahoniehouten pijporgel". Wat er ook mee bedoeld wordt, houten pijpwerk, windlade, kanalen, pijpenplanken of de orgelkas, het is opmerkelijk, want feitelijk gebruikt Flaes & Brünjes alleen voor het orgel op het overzeese Curaçao (1866) mahoniehout. Dit vanwege het tropische klimaat. Voor zijn Nederlandse instrumenten wordt mahoniehout alleen gebruikt voor koppen en stevels van tongwerken (tot 1865). Voor het overige worden de houtsoorten eiken, grenen en buxus toegepast.

Dit bijzondere orgel is in 1906 eigendom van Johannes Voogt (1866-1916), een welgesteld koopman en winkelier in stoffen, wonend in 'Het huis met de twee ogen' op de Oud-Loosdrechtsedijk 215. Voogt is tevens ambtenaar van de burgerlijke stand, lid van de controlecommissie van de gemeentebegroting en zondags-

't Huys met de Twee Ogen aan de Oud-Loosdrechtsedijk in Loosdrecht. Van het orgel hebben we geen foto kunnen achterhalen.

schoolmeester in de Hervormde Kerk. Hij verhuist in 1906 naar Ede en biedt het gehele meubilair te koop aan. Het orgel wordt apart te koop aangeboden voor 500 gulden. Helaas ontbreken gegevens over een koper en waar het terecht is gekomen. Het kan een particulier zijn geweest, maar ook een orgelhandelaar, zoals de firma Goldschmeding in Amsterdam of M. Vermeulen in Woerden, die juist in die tijd oude orgels opkopen om, al dan niet voorzien van een nieuwe kas, een nieuwe bestemming te geven. Zal een toekomstige restauratie van een orgel nog eens uitwijzen dat er oud pijpwerk van Flaes & Brünjes in aanwezig is?

Het orgel in Reek

Een even intrigerend orgel staat tegenwoordig als koororgel in de Antonius Abtkerk in Reek. Zowel summiere historische bronnen maar zeker ook pijpwerk-inscripties en de verdere technische aanleg van het orgel wijzen onmiskenbaar de Amsterdamse firma aan als vervaardiger. De oorspronkelijke dispositie luidde vermoedelijk:

Manuaal I

Prestant D	8 vt
Holpijp B/D	8 vt
Octaaf B/D	4 vt
Mixtuur B	
Cornet D	

Manuaal II

Flute Douce B/D	8 vt
Roerfluit B/D	4 vt

Pedaal

Subbas	16 vt
(groot octaaf zelfstandig, c-klein tot f ¹ transmissie Holpijp)	

Manuaalkoppel
Koppel Pedaal-Manuaal I
(waarschijnlijk)

Het Flaes & Brünjes-orgel in de Antonius Abtkerk in Reek.

Het lijkt me dat dit niet het Oud-Loosdrechtse orgel is. De dispositie toont, ondanks dat ook hier de atypische delingen in bas en discant te vinden zijn, toch te veel verschillen.² Maar wat is dan de herkomst? Is het ook een huisorgel geweest?

De firma L. Verschueren meldt begin jaren '70 dat het orgel "is gebouwd door de firma Vlaes en Brünjes te Amsterdam rond 1900 als 2-klaviers zaalorgel". Historisch gezien zit die datering er minstens veertig jaar naast. Jaap Brouwer attendeerde mij op een verleden van dit orgel in Den Haag. En inderdaad, daar kom ik het eerder in de geschiedenis tegen.

Het blijkt in 1948 in de gereformeerde Maranathakerk te zijn geplaatst door W. van Leeuwen. Deze orgelbouwer offreert het instrument als met "gedeeltelijk gebruikt materiaal, dat echter als nieuw en onder volledige garantie wordt opgeleverd".³ Toen is een nieuw front met nieuwe Octaaf 4 vt-frontpijpen geplaatst. Het pijpwerk is twee tonen opgeschoven en ingekort.

In 1964 is het als tijdelijk orgel in de (eveneens) gereformeerde Pax Christikerk geplaatst. In die tijd bevindt de speeltafel zich aan de achterzijde en tussen beide klavieren is het naamplaatje van de oorspronkelijke orgelbouwers aanwezig. Nadat Verschueren in 1969 een nieuw

orgel voor de Pax Christikerk levert, wordt het Flaes & Brünjes-orgel ingenomen. Twee jaar later wordt het, voorzien van een nieuwe kas en nieuwe frontpijpen, geplaatst in Reek. Mogelijk is op dit moment de Viola di Gamba 8 vt van het Nevenwerk vervangen door een Octaaf 2 vt, bestaande uit een koor van een voormalige twintigste-eeuwse Mixtuur. Het groot octaaf van de Subbas 16 vt heeft in Den Haag deel uitgemaakt van het front, Verschueren heeft dit op een nieuwe windlade in het instrument geplaatst. De windlade en speeltafel zijn gedraaid, zodat de speeltafel sinds 1971 aan de voorkant zit. Dat resulteert in lange conducten voor

de frontpijpen, want het pijpwerk van Manuaal I bevindt zich achteraan op de lade. Overigens is het een unicum in Flaes & Brünjes' werk dat het pijpwerk niet op heletoonsafstand maar chromatisch op de lade staat. Het naamplaatje is ergens tussen Den Haag en Reek gesneuveld. De bas-en-discantdeling van de prestanten en de fluiten is ongedaan gemaakt.

Twee identieke eenklaviers kerkorgels
Behalve de twee intrigerende (huis-?)orgels zijn er twee kerkorgels die ook opvallen. Na één eenklaviers instrument in 1858 zal de firma uitsluitend tweeklaviers orgels bouwen. Totdat in 1887 ineens twee

vrijwel identieke eenklaviers kerkorgels worden geleverd. Ze zijn te vinden in de Doopsgezinde Kerk in Middenbeemster en de Dorpskerk in Hiaure, Friesland. Jan Jongepier suggereert dat Flaes deze twee orgels op voorraad gebouwd heeft en daarbij eventueel de fronten van elders heeft betrokken. Voor dat laatste heb ik geen bewijs gevonden, ook gelet op de verwantschap met enkele andere neogotische Flaes-fronten. Maar dat minstens een van beide orgels is gebouwd zonder een concrete koper, is juist. Flaes biedt een van deze twee orgels in oktober 1886 te koop aan de Hervormde gemeente van Zierikzee. Het orgel is "wel niet bespeelbaar (...) maar toch zoo goed als klaar". De Zierikzeese gemeente gaat niet op het aanbod in. Naar alle waarschijnlijkheid is het daarna aangeboden aan een kerk in Zuid-Holland, waar het uiterlijk in april 1887 in gebruik wordt genomen. De precieze locatie is niet bekend. Weliswaar vermeldt tijdschrift *Het Orgel* in april 1887: "Te Aarlanderveen is een klein orgel in de Herv. Kerk geplaatst, vervaardigd door den heer Flaes, te Amsterdam". Daar staat echter in de periode 1808-1904 een ander orgel.⁴ Bovendien hebben de Aarlanderveeners in 1887 wel wat anders aan hun hoofd: er is een ruzie over het kerkgebouw met een grote groep dolerenden.⁵ Ik vermoed dat de plaatsnaam in *Het Orgel* verkeerd is en dat Flaes het orgel in 1887 voor een andere kerk in het Zuid-Hollandse laagveengebied levert, waarvandaan het rond 1900 zal zijn aangekocht door de firma M. Vermeulen te Hiaure. Die verkoopt het instrument in 1908 aan de plaatselijke Hervormde Kerk. Het is te hopen dat oorspronkelijke locatie van dit Flaes-orgel in de toekomst achterhaald wordt. Met een levertermijn van circa zeven maanden voor laatstgenoemd orgel is het des te opvallender dat de levering van het tweelingorgel voor de Doopsgezinde gemeente van Middenbeemster pas negen maanden na de bestelling plaatsvindt!⁶ Het wordt op 13 juni 1887 met zes wagens aangevoerd en na een opbouw- en

Het Flaes & Brünjes-orgel in de Hervormde Kerk in Hiaure.

intoneerperiode van ruim een maand op 24 juli in gebruik genomen.

Het front van het orgel in Middenbeemster is iets eenvoudiger dan dat in Hiaure. Zo ontbreken de versieringen op de twee buitenste frontpunten. De detaillering bovenin de fronten wijkt ook iets af en de versieringen op de stijlen tussen de pijpvelen zijn eenvoudiger. In Hiaure is een versiering bij de pijpvoeten van de frontpijpen aanwezig, in Middenbeemster niet. De disposities van beide orgels zijn oorspronkelijk gelijk geweest, waarbij in Middenbeemster de Prestant 8 vt in bas en discant is verdeeld. Die oorspronkelijke dispositie luidt:

Manuaal

Prestant (B/D)	8 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Roerfluit	4 vt
Quint	3 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	
Cornet D	4 st

Pedaal

Aangehangen

In Hiaure functioneert het Ventiël niet meer, al is de registertrekker nog wel

aanwezig. In Middenbeemster is zelfs de trekker verdwenen en resteert op die plek een gat in de orgelkas. Ten slotte valt op dat Flaes zijn naam niet boven de klavieren van beide orgels heeft aangebracht.

Noten

¹ Salicionaal 8 vt (groot octaaf in de Holpijp), Holpijp 8 vt, Roerfluit 4 vt, vanaf 11 stemmen met toevoeging van een Viola di Gamba 8 vt. Bij het orgel te Oud-Loosdrecht is niet bekend of de Salicionaal 8 vt volledig vanaf C-groot loopt.

² Onderzoek aan het pijpwerk in Reek toont aan dat daar in elk geval het metalen pijpwerk, behalve de Octaaf 2 vt, origineel is.

³ Het bedrijfsarchief van de firma Van Leeuwen en het kerkelijke archief zijn helaas zeer beperkt toegankelijk, zodat een verdere herkomst vooralsnog niet te achterhalen is.

⁴ Geleverd door E. van Gelder. Er is een foto van dit orgel, kort voor de afbraak van de kerk in 1904. Het binnenwerk is toen verkocht aan pianohandelaar J.C. Speet, het front staat tegenwoordig in de Hippolytuskapel in Delft.

⁵ Het koetshuis dat de synodalen enige tijd gebruiken, is voorzien van een gehuurd harmonium.

⁶ Eveneens in de tussenliggende tijd wordt een op voorraad aanwezig orgel besteld door de Hervormde gemeente Tricht en ook geplaatst. Er is geen ander aanwijsbaar werk waar de firma Flaes in die tijd uitzonderlijk druk mee is.